Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language,
Online ISSN 2348-3083, SJ IMPACT FACTOR 2017: 5.068, www.srjis.com
PEER REVIEWED JOURNAL, FEB – MAR, 2019, VOL- 7/32

पुणे शहरातील व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांना अशासकीय संस्थेमध्ये नोकरी करताना येणार्या समस्या व त्याचे संभाव्य परिणाम

एस. आय. कुंभार[1], Ph. D. & प्राची बलकवडे[2]

[1]सहयोगी प्राध्यापक अभिमत विश्वविद्यालय (भारती विद्यापीठ), समाजविज्ञान केंद्र , पुणे

[2]संशोधन मार्गदर्शक, विद्यानिष्णात विद्यार्थी, टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ , पुणे

Abstract

भारतीय संस्कृतीचा विचार केला तर ही अतिशय प्राचीन संस्कृती आहे.भारतीय संस्कृती मध्ये पूर्वीपासूनच समाजकार्य हे विविध स्वरूपामध्ये अस्तीत्वात असल्याचे आढळून येते.समाज बदलला त्या प्रमाणे समाजकार्याच्या स्वरूपामध्ये देखील बदल होत गेला. व्यावसायिक समाजकार्याची गरज भासू लागली आणि यातूनच समाजकार्याचे शिक्षण देणार्याळ अनेक शैक्षणिक संस्था उदयास येऊ लागल्या.आज भारतामध्ये व्यावसायिक समाजकार्याची शिक्षण आणि प्रशिक्षण देणार्या अनेक शैक्षणिक संस्था अस्तीत्वात आहेत.या संस्थांमार्फत विद्यार्थ्यांना समाजकार्याचे ज्ञान , शिक्षण , प्रशिक्षण दिले जाते.समाजकार्याचे शिक्षण देण्यासाठी विविध तासिकांचे आयोजन केले जाते.त्याचप्रमाणे क्षेत्रीयकार्या द्वारे त्यांच्या मधील क्षमता कौशल्यांचा विकास केला जातो.सदर शैक्षणिक संस्था द्वारे समाजकार्याच्या विविध शाखांचे शिक्षण दिले जाते.या सगळ्यामुळे एक निपुण समाजकार्यकर्ता निर्माण होण्यासा हातभार लागत आहे.समाजकार्याचा विकास झाल्यामुळे ते एक ऐच्छिक कार्य न राहता एक व्यवसाय म्हणून समाजकार्याचा विकास झालेला दिसून येतो.समाजामधील विविध प्रकारच्या समस्या सोडविण्यासाठी विविध स्वरूपाच्या अशासकीय संस्था या कार्यरत आहेत.आज समाजकार्य हा इतर व्यवसायांप्रमाणे नावारूपास आलेला दिसतो. पण अद्यापही इतर व्यवसायांप्रमाणे याचा विकास झालेला दिसून येत नाही.या सगळ्याचा परिणाम समाजकार्यकर्ता आणि अशासकीय संस्था यांच्यावर झालेला दिसून येतो . शेक्षणिक दृष्टीने विचार केला असता विद्यापीठ आणि प्रशिक्षण संस्थेत वाढ व त्यांच्या अभ्यासक्रमामध्ये सद्य परिस्थितीनुसार समानता असावी .विविध सामाजिक समस्या ,विषयांवर समाजकार्यामधील नवीन संकल्पना , सेमिनार , कॉन्फरन्स , कार्यशाळांच्या आयोजनामुळे समाजकार्यकर्ते आणि विद्यार्थ्यांचा दृष्टीकोण विकसित होण्यास मदत होईल.शासन आणि अशासकीय संस्थांनी एकत्र येऊन लोकांना सद्य परिस्थिति मध्ये भेडसावणार्याश समस्या शोधून त्यावर काम करणे आवश्यक आहे. समाजकार्यकर्त्यांनी एक व्यावसायिक म्हणून व्यवसायाप्रती असणार्‍या मूल्यांचे पालन करणे गरजेचे आहे आणि व्यावसायिक म्हणून स्वत : ची ओळख समाजामध्ये निर्माण करणे गरजेचे आहे.समाजकार्यकर्त्यांने

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

स्वत : मधील कौशल्य , गुण विकसित करावे आणि कामामध्ये आवश्यक अद्यावत गोष्टी जसे की संगणक ,इंग्रजीचे ज्ञान ,विविध विषयावरील वाचन या गोष्टी आत्मसात केल्या तर त्याची समाजामध्ये प्रतिमा सुधारण्यास निश्चित मदत होईल.

मूळ शब्द – समाजकार्य ,समाजकार्यकर्ता , अशासकीय संस्था ,विद्यापीठे व प्रशिक्षण संस्था

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना -

समाजकार्याचा वचार केला तर समाजकार्य हे भारतामध्ये फार पूर्वीपासुन अस्तित्वात होते.समाज बदलला तसे त्याचे स्वरूपही बदलले.वर्षानुवर्षे समाजकार्यामध्ये बदल होत गेला व आज समाजकार्य एक व्यवसाय म्हणून नावारूपास आले आहे.समाजकार्य हे स्व - इच्छेने केले जाते तेव्हा त्याला स्वैच्छिक समाजकार्य म्हणतात.तर जेव्हा समाजकार्य व्यवसाय म्हणून स्वीकारला जातो असा व्यवसाय ज्या मध्ये नीतीतत्त्वे ,मूल्ये आ ण मदत करण्याची योग्य पध्दत असते तेव्हा त्याला व्यावसायिक समाजकार्य म्हणतात.समाजकार्याचे व्यावसायिकरण होत असताना अनेक अशासकीय संस्था अस्तित्वात आल्या. अशासकीय संस्थेकडे दृष्टीशेप टाकला तर असे लक्षात येते की समाजामध्ये मोठ्या प्रमाणात या संस्था अस्तित्वात असून त्यामध्ये कार्य करणारे कार्यकर्ते ज्यांना समाजकार्यकर्ते असे संबोधले जाते त्यांची संख्या ही अ धक आहे.तसेच या संस्थांकडून समाजामध्ये बहुतांश प्रमाणात समस्या सोड वण्याचे आ ण वकासात्मक कार्य केले जाते.

युनायटेड स्टेट मध्ये १.५ दशलक्ष अशासकीय संस्था कार्यरत आहेत तर र शया मध्ये २ ,७७,००० अशासकीय संस्था तर भारतात याचे प्रमाण अंदाजे २ दशलक्ष आहे. (http://en. m. wikipedia.org/wiki/Nongovernmental_organization) महाराष्ट्रात प्रत्यक्ष कार्यरत असणार्या या अशासकीय संस्थाचे प्रमाण ७ ,८३५ आहे. (www. ngopartnershipsystem/maharashtra)

तरीही समाजकार्य व्यवसायाला इतर व्यवसायांप्रमाणे स्वत : ची ओळख मळालेली नाही.इतर व्यवसायांप्रमाणे दर्जा आ ण प्रतिष्ठा मळालेली नाही.आज बर्या चशा अशासकीय संस्था अस्तीत्वात असल्या आ ण त्यामध्ये कार्य करणार्याम व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांची संख्या जरी जास्त असली तरी या व्यवसायाची फारशी प्रगती झालेली नाही.तसेच व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांना समाजामध्ये इतर व्यावसायिकांप्रमाणे स्वीकृती आ ण मळणार्यास दर्जा मध्ये तफावत दिसून येते.हे समाजकार्यकर्ते जरी समाजासाठी समाजातील लोकांसाठी करी काम करत असले तरी ही त्यांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते.संशोधनकर्ता स्वत : व्यावसायिक समाजकार्यकर्ता असल्याने त्याने या वषयाची निवड केलेली आहे.सदर संशोधनामध्ये व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांना अशासकीय संस्थेत नोकरी करताना येणार्याो समस्येचे अध्ययन करण्यात आले आहे.यासाठी पुणे शहरामध्ये स्थित असलेल्या अशासकीय संस्थेत कार्यरत असणार्याह व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

नमूना निवड :

अशासकीय संस्थेमधील ज्यांनी समाजकार्याचे शक्षण घेतले आहे व दोन वर्षाहून अ धक अनुभव असणार्यासमाजकार्यकर्त्यांची सहेतूक नमूना निवड पद्धतीचा अवलंब करून ३०० पैकी १५० म्हणजेच ५० टक्के स्त्री आ ण पुरुष समाजकार्यकर्त्यांची निवड करण्यात आली.त्याचप्रमाणे स्तरित यादृच्छिक नमूना निवड पद्धतीचा वापर करून ११६ अशासकीय संस्थांमधून ३८ अशासकीय संस्थांची म्हणजेच ३० % अशासकीय संस्थांची निवड महिला वकास आ ण सक्ष्मीकरण ,बाल वकास आ ण बालसंगोपन , शक्षण आ ण व्यावसायिक प्र शक्षण ,आरोग्य ,आदिवासी हक्क आ ण वकास ,ग्रामीण /शहरी समुदाय वकास ,युवक वकास ,सी.एस.आर या ८ भागांमध्ये वभागणी करण्यात आली.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

संशोधन आराखडा :

सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन आराखडा वापरण्यात आला.कारण व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांना अशासकीय संस्थेत काम करताना येणार्याप समस्या आ ण समाजकार्याला इतर व्यवसायाप्रमाणे बघितले जात नाही.याची यथार्थ माहिती उपलब्ध आहे.या संदर्भातील समस्यांचे ववेचन प्रस्तुत करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन आराखडा महत्वाचा आहे करण समाजकार्यकर्त्यांना काम करताना येणार्याी अडचणी ,इतर व्यवसायाच्या तुलनेत मळणारे वेतन आ ण सोयी - सु वधा यांच्यातील तफावत त्याचप्रमाणे समाजकार्यकर्त्यांच्या हक्कांसाठी लढणार्या संघटनांचा आभाव इत्यादीचे वर्णनात्मक ववेचन प्रस्तुत करायचे असेल तर त्याकरिता वषयाशी संबं धत वास्त वक तथ्यांना कोणत्याही एका वैज्ञानिक तंत्र पद्धतीद्वारा एकत्रित करणे आवश्यक आहे.त्यामुळे वर्णनात्मक संशोधन आराखडा सदर संशोधनासाठी योग्य आहे.

तथ्य संकलन -

प्रश्नावली पद्धतीचा उपयोग करून तथ्य संकलन करण्यात आले आहे.कारण उत्तरदाते हे श क्षत असल्याने तसेच पूर्णवेळ म्हणजेच ८ तास काम करत असल्याने त्यांच्या वेळेचा आ ण त्यांच्या व्यस्त कामकाजाचा वचार करून तथ्य संकलनासाठी प्रश्नावलीचा वापर करण्यात आला.तथ्य संकलनाला सुरुवात करण्याआधी तयार करण्यात आलेल्या प्रश्नावलीची पूर्व चाचणी घेण्यात आली व त्या अनुषंगाने प्रश्नावली मध्ये सुधारणा करण्यात आली.

अशासकीय संस्थेचे स्वरूप व सद्यस्थिती -

सदर अभ्यासासाठी संशोधकाने पुणे शहरातील ११६ अशासकीय संस्थांपैकी ३८ (३० %) अशासकीय संस्थांची स्तरीत याद्दच्छिक नमूना निवड पद्धतीचा वापर करून निवड केली.या संस्थांची त्या कार्यरत असणार्या क्षेत्रांनुसार त्यांची महिला वकास आ ण सक्ष्मीकरण ,बाल वकास आ ण संगोपन , शक्षण आ ण व्यावसायिक प्र शक्षण ,आरोग्य ,आदिवासी हक्क

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

आ ण वकास ,ग्रामीण / शहरी समुदाय वकास ,युवक वकास , सी.एस.आर या भागांमध्ये वभागणी करण्यात आली. पुणे शहर हे वद्येचे माहेरघर ,सांस्कृतिक वारसा ,आय.टी.हब या वशेषणांनी जरी ओळखले जात असले तरी शहरातील वाढती बखारवस्ती ,शाळा गळती व शैक्ष णक सु वधांचा आभाव , बेरोजगारी, मूलभूत सोयी - सु वधांच्या अभावामुळे ढासळत चाललेली आरोग्य स्थिति ,असंघटित कामगार आ ण औद्यो गक बेरोजगारी ,महिला अत्याचार - शोषण आ ण गुन्हेगारी या सारख्या समस्या देखील मोठ्या प्रमाणावर भेडसावत आहेत.या समस्या कमी करण्यासाठी कंवा समूळ नष्ट करण्यासाठी अशासकीय संस्थांची मोलाची काम गरी यामध्ये आहे.

अशासकीय संस्थेची कार्य व योगदान -

संशोधंनामध्ये निवडण्यात आलेल्या अशासकीय संस्थांचा वचार केला असता काही संस्था या त्यांना मळणारे अनुदान व त्या अनुदानाचा योग्य वनियोग , त्यांची कार्यपद्धती ,उपलब्ध असलेले मनुष्यबळ आ ण धोरणांची योग्य आंबलबजावणी मुळे या काही अंशी त्यांच्या क्षेत्रामध्ये यशस्वीरित्या कार्य करीत आहेत.समाजामध्ये त्यांनी सकारात्मकरित्या स्वतःची ओळख आ ण अस्तित्व निर्माण केले आहे.बहुतेक संस्था मर्यादित साधन - संपत्ती व मनुष्यबळाच्या आधारे देखील उत्तम कार्य करीत आहेत.सद्यस्थितीत संस्थांमध्ये तरुण कार्यकरत्यांची आवश्यकता आहे परंतु ही संख्या अद्यापही पुरेशी नाही.

व्यावसायिक समाजकार्य व अशासकीय संस्था यांची सद्यस्थिती -

समाजकार्य हे जरी व्यवसाय म्हणून नावारूपास आले असले तरी समाजामध्ये , समाजातील लोकानामध्ये या बद्दल बरेचसे गैरसमज दिसून येतात.तसेच समाजकार्य व्यवसाय म्हणून निवडण्याचे प्रमाण तरुनांमध्ये कमी आहे.अद्यापही इतर व्यवसाया प्रमाणे समाजकार्याला स्वीकृती मळालेली नाही.त्यामुळे समाजकार्य व्यवसायाचा वकास करणे गरजेचे आहे यासाठी समाजकार्याचे शक्षण देणार्याह वद्यापीठांच्या संख्येत वाढ करणे कंवा

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

राज्यांमध्ये जे नामां कत अनुदानित , वना अनुदानित वद्यापीठ आहेत त्यांनी समाजकार्य वभागाची नि र्मती वद्यापीठांमध्ये करावी त्यामुळे अशा व्यवसायामध्ये उत्सुकता असणार्याय वद्यार्थ्यांना याचा फायदा होईल. अशासकीय संस्थाचा वचार केला असता बहुतांश अशासकीय संस्थांची कार्यपद्धती जरी उत्तम असली तरी त्यांना अनुदान मळत नाही कंबगुणा ते मळाले तरी अत्यंत अल्प असते याचा परिणाम त्यांच्या कार्यक्षमता आ ण प्रकल्पांवर झालेला दिसून येतो.तसेच अपुरे मनुष्यबळ आ ण समाजातील लोकांचा मळणारा कमी प्रतिसाद या सगळ्याचाच परिणाम अशासकीय संस्थांवर झालेला दिसून येतो.

समाजकार्यकर्त्यांना भेडसावणार्या समस्या व त्याचे परिणाम -

समाजकार्याचे शक्षण देणार्या संस्थांच्या व भन्न आभासक्रम व पद्धतींमुळे वद्यार्थ्यांच्या ज्ञानामध्ये तफावत दिसून येते.योग्य प्र शक्षण देणार्याभ संस्थांची संख्या कमी असल्यामुळे प्रत्यक्ष कार्यामध्ये अडचणी निर्माण होतात आ ण निपुण व कार्यक्षम कार्यकर्ते मळण्यास संस्थेस अडचण होते.

समाजकार्यकर्ते हे जरी उच्च श क्षत असले तरी इतर व्यावसायिकांप्रमाणे त्यांना मळणारा दर्जा ,प्रतिष्ठा , समाजातील त्यांची ओळख या मध्ये तफावत दिसून येते.त्याचप्रमाणे त्यांना मळणारे वेतन ,सोयी - सु वधा यामध्ये वेतन पावती ,पी.एफ ,वैद्यकीय सु वधा ,पेन्शन या मध्ये देखील तफावत दिसून येते .कामाची असुर क्षतता आ ण जादा काम व कमी मोबदला , वेळेची अनिय मतता ,लोकांचा त्यांच्या कडे बघण्याचा नकारात्मक दृष्टीकोण आ ण कमी प्रतिसाद या सारख्या समस्यांना त्यांना सामोरे जावे लागते. या सर्व गोष्टींचा परिणाम त्यांच्या कार्यक्षमतेवर आ ण मळणार्याे कार्यसमाधानावर होतो.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

संदर्भ सूची :

आगलावे, (डॉ.) प्रदीप. (१ जानेवारी २०००).संशोधन पद्धती शास्त्रे आणि तंत्रे .नागपूर : विद्या प्रकाशन.

लककावर, (डॉ.) निलप्रभा. (२००७).समाजकार्याची रूपरेषा .नागपूर : रेखा प्रकाशन.

लालदास, (डॉ.) डि.के.प्रॅक्टीस ऑफ सोशल रिसर्च.जयपूर ,दिल्ली : रावर पब्लिकेशन.

टांगसाळे, (डॉ.) प्राजक्ता. (२०१०).व्यावसायिक समाजकार्य विचारधारा व इतिहास .नागपूर : मंगेश प्रकाशन.

टांगसाळे, (डॉ.) प्राजक्ता. (२०००).व्यावसायिक समाजकार्य संकल्पना आणि सैद्धांतिक ज्ञान .नागपूर : श्री साईनाथ प्रकाशन.

बोतच्या रामबाबु – भारतातील समाजकार्य शिक्षणामधील समस्या आणि आव्हाने.

(INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL RESEARCH. SSN : 2277-7881. VOLUME 1, ISSUE 3, AUG 2012)

हजरा अनुप - समाजकार्याची भारतातील सद्यस्थिती

(Current Issue : 13thFebruary 2016 - 19February 2016, i.e. No. 45)

नवोदित समाजकार्यकर्त्यांना भेडसावणार्यार समस्या .

वेबसाईट : (http://socialwork. une. edu/resources/news/top-five-issues-that-modern-social-workers-face/)

सिह दीनदयाल - भारतातील समाजकार्य शिक्षणातील समकालीन आव्हांनाचे विश्लेषण

वेबसाईट : (http://www. academia. edu/17359449/Historical_Analysis_of_contemporary_ challenges_ to_Social_Work_Education_in_India_and_the_achievable_responses)

यादव अमित कुमार - समाजकार्य प्रशिक्षणार्थीसाठीच्या संधि आणि आव्हाने

वेबसाईट :

(http://www. academia. edu/14778711/ Opportunities_and_Challenges_of_Social_work_Trainees)

देसाई ,आनंद माला (२००२) – समाजकार्य पद्धती मधील कारखाना उद्योग क्षेत्रातील व्यावसायिक समाजकार्यकर्त्यांना वास्तविक आणि आदर्श सरवामध्ये भासणाऱ्या त्रुटि.

पाथसार्थी विमला (२०१३) – कर्नाटक आणि तामिळनाडू राज्यातील विशेष संदर्भ असलेल्या यशस्वी अशासकीय संस्थांच्या सामाजिक वितरण धोरणांचा अभ्यास.

तीरमारे प्रभा (२०१३) – समाजकार्याच्या शिक्षण देणाऱ्या संस्था आणि समाजकार्य शिक्षकांची ज्ञान विकासातील भूमिका.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies